

KÖNYVISMERET HÁZIDOLGOZAT

Könyvgyűjtők és könyvherdálók

A Toldy Ferenc Könyvtár kiállítása

Készítette: Rácz Mária

Konzulens: Buda Attila

PPKE Kiadói szerkesztő I. évfolyam

Budapest, 2006. május 3.

Hogyan tudja értelmezni az európai könyvkiadás (nyomdászat) fejlődését, valamint a ritka kiadványok iránti igényt a kiállításon látott könyvek alapján?

I. RÖVID EURÓPAI TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

A nyomtatás feltalálása előtt kézzel sokszorosították a szerzetesek kódexeket, és azután is még jó ideig főként vallásos tárgyú könyveket adtak ki Európában, hiszen az olvasni tudó értelmiséget az egyház emberei jelentették. A kódexmásolás sem tűnt el egy csapásra. A könyvnyomtatásnak az első nagy lökést Amerika 1492-ben történt felfedezése adta, majd újabb nagyobb lendületet az 1600-as években kapott a felvilágosodásnak köszönhetően. Az egyre szélesebb körű iskoláztatás eredményeként egyre többen tudtak olvasni, így a vallásos témák mellett megjelentek a tudományos írások, regényes történetek, mesék, kalendáriumok is a nyomtatványok sorában. Az egyházi nyomtatóműhelyek mellett létrejöttek világiak is, amelyek a szélesebb közönségnek szánt „ponyvát” készítették. A reformáció nagy lökést adott Németországban a nyomdászat fejlődésének, az irányzat lényege, hogy az emberek ne csak a templomi szertartásokon vegyenek részt, hanem az írás a lehető legtöbb hívőhöz eljusson. Így szükségessé vált, hogy gyorsan, olcsón nyomtassanak nagy példányszámú könyveket. Emellett megjelent a propaganda is röplapok formájában.

A könyvek belső és külső megjelenésére is hatottak az európai gondolkodás változásai. Az 1500-as években még jellemzőek voltak a rendkívül túlszűfolt címlapok, később azonban egyre szellősebbé, áttekinthetőbbé váltak. Elkezdtek jelölni a kiadási adatokat, és kezdetleges oldalszámozás is kialakult. A különböző szellemi irányzatok nemcsak a borítók díszítésére, a szöveg elrendezésére, hanem a könyvek és a bennük lévő illusztrációk méretére, kidolgozottságára is hatottak. Jellemző volt, hogy élethűen ábrázoltak nagyon kegyetlen jeleneteket is. Voltak könyvek, mint például a *Biblia Pauperum* is, amelyekben a gazdag illusztrációknak sokkal fontosabb szerepük volt, mint az írásnak. A gót betűk mellett megjelentek a sokkal jobban olvasható antikvák, híres betűmetsző-műhelyek alakultak Európa-szerte. A könyvek tipográfiai megoldásai a kapitalizmusig jelentős változáson mentek keresztül.

Az ipari forradalom hatásai a könyvkiadást és -nyomtatást sem kerülték el. Ekkortól nagyipari technikákat alkalmaznak a nyomtatásban, az egyes munkafázisok elkülönülnek egymástól, és a kereskedők leválnak a nyomdászattól, külön „iparágot” hozva létre.

II. MAGYARORSZÁGI TÖRTÉNETI ÁTTEKINTÉS

Az első könyveket Magyarországra vándorszerzetesek és papok hozták magukkal a Rajna-vidékéről és a francia határvidékekről nem sokkal azután, hogy a magyar törzsek elfoglalták a Kárpát-medencét, és letelepedtek. A legtöbb ilyen könyv azonban elveszett a tatárjárás és a többi háború alatt, vagy tönkrement az állandó használattól, hiszen nagyrészt a szertartásokon használt könyvekről van szó. Ma körülbelül 1200 középkori kódex található Magyarországon, de ezek közül csak 190 magyarországi eredetű, mivel a legtöbb ilyen kódexet a 18. és a 19. században találták meg. Az 1526. előtt még fellelhető díszes kéziratoknak csak fél százaléka maradt fenn. Készültek könyvek a középkorban Magyarországon is, elsősorban a királyi udvarokban, a kolostorokban és a püspökségeken, a 14., 15. századra pedig a magyarországi könyvkészítés színvonala felzárkózott az akkori Európáéhoz.

A reneszánsz felgyorsította a szellemi tevékenységeket, melyek tetőpontjukat Mátyás király, a kor egyik legnagyobb könyvgyűjtőjének uralkodása idején érték el. Mátyás könyvtárát, a *Bibliotheca Corvinianát*, melyet méretben csak a *Bibliotheca Vaticana* múlt felül, Európa-szerte ismerték és csodálták. A budai Királyi Palotában összegyűjtött csodálatosan és gazdagon díszített kéziratok és kódexek számát 3000-re becsülik a kifejezetten a király számára készített corvinákkal és Beatrix királynő magángyűjteményének darabjaival együtt. A könyvgyűjteményt elherdálták rögtön Mátyás halála után. A Mátyást a trónon követő II. Ulászló és II. Lajos a legértékesebb darabokat idegen udvarok követeinek, európai humanistáknak és tudósoknak ajándékozták, így legalább néhány könyv fennmaradhatott az utókor számára. A *Bibliotheca Corviniana* megmaradt része a (II.) Nagy Szulejmán vezette török megszállás alatt pusztult el. A török uralkodó úgy kifosztotta a gyűjteményt, hogy csak 22 kódex maradt meg. Ma összesen 215 corvinát őriznek 16 ország 43 városának 49 könyvtárában.

Két évtizeddel a könyvnyomtatás feltalálása után, a Föld országai között hatodikként Magyarországon is felállították az első könyvnyomdát. 1472-ben Hess András német szerzetes Budára érkezett és a magyarországi érsek támogatásával kinyomtatta az első könyvet *Chronica Hungarorum* címmel, latinul. A könyvnyomtatás és kiadás ettől kezdve folyamatos volt, és már 50 évvel Hess után több könyvesbolt működött az országban, főleg nemesi családok patronálásával. A nyomtatott könyv nem ment többé ritkaság számba Magyarországon.

1590 a következő mérföldkő: ebben az évben jelent meg három kötetben a Biblia első teljes fordítása, maga a fordító kezdeményezésére. Így a lutheránus lelkész, Károli Gáspár adta ki az első magyar nyelvű könyvet. A reformáció gyors terjedésével megnőtt a kereslet a többek számára elérhető árú kiadványok iránt; ez pedig megélhetést biztosított sok vándorló nyomtató-kiadó iparosnak a században. 1571. és 1600. között összesen 605 különféle könyv jelent meg, latin vagy magyar nyelven.

Magyarországon 1690-es évekig nem volt egységes és folytatólagos könyvkultúra. A kiadás nyelve sem a magyar volt, hanem latin, héber, görög és német. Ebben nemcsak az ország szétagoltsága játszott szerepet, hanem a magyar nyelv állapota is.

A 17. század elejére a könyvek helyi készítése vált elterjedtté. Ezeknek a már rosszabb minőségű könyveknek, amelyek tulajdonképpen a kereskedők által behozott olasz és német könyvek utánzatai voltak, már az ára is alacsonyabb volt. A népi kalendáriumok, azaz az időjárással, földműveléssel, házvezetéssel kapcsolatos tanácsokat, egyszerűbb történeteket, a kor eseményeinek leírását tartalmazó kézikönyvek kevesebbet, mint egy kiló marhahús áráért megvásárolhatóak voltak bármelyik falusi vásárban.

Ezeken a népszerű kiadványokon kívül a magyarországi könyvkiadás a 18. század végéig főleg a Biblia változataival, szöveggyűjteményekkel, magyar nyelvű ezoterikus vallási művekkel, latin klasszikusokkal, magyar és latin nyelvű jogi könyvekkel foglalkozott.

A másfél századon át folyamatosan tartó török háborúk befejeződésével és az új állami iskolák elterjedésével párhuzamosan megjelentek az első "valódi" könyvárusok a késő 18. században. A helyi készítésű latin és magyar nyelvű könyvek mellett főleg külföldről beszerzett francia és német kiadványok terjesztésével foglalkoztak, mivel a tanult emberek körében nagyon sokan beszéltek németül. A 18. század vége felé, ahogy az

írni-olvasni tudás jobban elterjedt az alsóbb osztályok körében is, és a nemzeti megújulás feltörésével párhuzamosan olyannyira megnőtt az igény a magyar nyelvű könyvekre, hogy a pesti könyvkereskedők elkezdtek kiadással is foglalkozni. Ők a magyar romantika, az első szótárak, enciklopédiák, tudományos és szakkönyvek kiadói.

A késő 19. században az elterjedő kapitalizmus lehetővé tette új, szívós kereskedelmi vállalatok kiemelkedését, melyek már egy új közönséget, a városi burzsoáziát és az írástudó városi tömegeket látták el olvasnivalóval. Az új korszakban a népszerű szépprózai alkotások, és az olcsó, kevésbé igényes kiadású könyvek jelentek meg nagy példányszámban; jellemzőek még a dekoratív "összes művek" sorozatok, nagyon jelentős a fordítások beáramlása, ami az életmód-modellekre, az ország szellemi és politikai modernizálásához ötletekre éhes publikum számára hozzáférhetővé tette a kortárs világirodalmi műveket. A kivételesen sok fordítás az idő óta jellemző a magyar könyvkiadásra.

A két világháború közötti időszakban sem változott jelentősen a helyzet, leszámítva, hogy feltűnt a ponyvairodalom, a "sárga regények" – ahogy akkoriban nevezték őket. A piacot viszonylag kevés nagy nevű kiadó uralta, például az Athenaeum, a Révai Testvérek, a Pallas, a Singer és Wolfner stb., amelyeket kivétel nélkül a 19. század utolsó évtizedeiben alapítottak. Összességében, a szépprózától, kézikönyvektől és a társadalomtudományoktól eltekintve, a könyvkiadás még kis példányszámú volt, gyakorlatilag nem létezett művészeti és zenei publikálás, szakmai irodalmat sem adtak ki nagy számban.

III. PÉLDÁK A KIÁLLÍTÁSRÓL

A kiállítás fő darabja, a könyvtár egyik legféltettebb kincse, *Temesvári Pelbárt 1511*-ben nyomtatott kötete is latin nyelvű. Ez a könyv a korszellemnek megfelelően fatáblás. A mohácsi vész előtt a magyarországi írók fő kiadóhelyei még Velence és Hagenau voltak, ezt a prédikációgyűjteményt is Hagenauban adták ki.

A tárlóban kiállított lapon is jól látszik, hogy az 1500-as évek elején még nem volt oldaltükör, nem alkalmaztak margót sem, a gót betűkkel a lapszélekig írtak. Valamennyi sejthető abból is, hogy a fatáblás fedőlap igen díszes lehetett.

A kép forrása: www.gondola.hu

A reformáció hatására Erdélyben több nyomda is alakult, főként protestáns vállalkozások. A terjedő protestáns „irodalom” ellenpontozására 1577-ben Pázmány Péter és Telegdi Miklós létrehozta a nagyszombati nyomdát, amely a Pázmány által alapított katolikus egyetemet is ellátta kiadványokkal. A tárlaton három ritkaságnak számító nagyszombati kiadvány is azt példázza, hogy a katolikus vallási tárgyú irodalom fontos szerepet játszott az 1700-as évek második felében Erdélyben, s milyen szellemi irányultság jellemezte az egyetem működését kezdetben.

Mai szemmel nézve nagyon érdekes, hogy századokkal korábban a tiltott olvasmányok listáján szerepelt a Dekameron vagy Erasmus összes műve. Az, hogy az egyház által pogánynak bélyegzett művekről folyamatosan újult listák készültek, jelzi, hogy mindig volt érdeklődés a tiltott irodalom iránt Európában.

A kép forrása: www.gondola.hu

A képen jól látható, hogy az 1750-es és 1760-as években már sokkal tisztább oldaltükörrel dolgoztak, jól tagolták a szövegben a gondolati egységeket. Az illusztrációk sem nyomják agyon a szöveget, kialakultak valamiféle arányok. A rajzok nagyon kidolgozottak. A szöveg már margóhoz igazodik. Kár, hogy a könyveket nem lehet kézbe venni, a címlapok, a borítók díszítése is sokat elárulna a korszakról.

A kiállítás különlegessége Mikszáth Kálmán két szépen illusztrált mesekönyve az 1880-as évekből. Nem közsímet, hogy a novellákon és regényeken kívül meséket is írt. Ebben a korszakban nagyon népszerűek voltak a gyermekeknek szóló mesék.

A kép forrása: www.gondola.hu

Különlegesség egy kép: egy reformkori folyóiratban, a *Koszorúban* jelent meg 1830 körül egy rézmetszetes kép egy német színésznőről, Charlotte von Hagn-ról, aki a kor hazai arisztokratáinak kedvence volt, fellépett többek között a pesti Német Színházban is.

Végigtekintve az egykori tulajdonosok névsorát, írja le és indokolja meg, hogy kinek a magánkönyvtára lett volna a leginkább kíváncsi!

A kiállításon látottak alapján Horvát Árpád magánkönyvtárának darabjaira lettem volna leginkább kíváncsi.

Horvát Árpád (Pest, 1820. február 23. - Budapest, 1894. október 26.): történész. Egyetemi tanulmányait Pesten végezte, 1837-ben a pesti egyetemen bölcsészdoktori, 1840-ben jogi doktori, 1841-ben ügyvédi oklevelet szerzett. 1846-tól a pesti egyetem az oklevéltan és címtan helyettes, 1848-50-ben nyilvános rendes, 1867-től haláláig nyilvános rendes tanára. 1857-ben a pesti kereskedelmi akadémián a magyar nyelv és irodalom tanára, majd 1871-73-ban az Egyetemi Könyvtár első öre, 1874-76-ban igazgatója. 1884-től az MTA levelező tagja. 1850 júliusában feleségül vette Petőfi Sándor özvegyét, Szendrey Júliát.

Igazgatósága ideje alatt épült az Egyetemi Könyvtár mai épülete Skalnitzky Antal tervei alapján. 1776-tól kezdtek el dolgozni a könyvtár régóta esedékes, új cédulakatalógusán. Két katalógust hoztak létre: egy leíró katalógust (kezdetben rövidített címfelvétellel) és egy szakkatalógust. A leíró katalógus napjainkig használatban van.

Szendrey Júlia révén sógora volt Gyulai Pál. Házasságukban Szendrey Júlia verseket, prózát írt, legmaradandóbb munkája ebből az időből Andersen-fordítása, amelynek első kiadása 1857-ben jelent meg; a kötetben szerepelt például "A császár új ruhája" vagy a "Rendíthetetlen ólomkatona". Ezekben a fordításokban bátran használta a korabeli magyar gyermekfolklor elemeit is.

Horvát Árpád édesapja, Horvát István kora egyik kiváló és sokoldalú tudósa volt, aki 1815-ben lett a múzeumi országos könyvtár (a mai Országos Széchényi Könyvtár) öre,

majd 1846-ban bekövetkezett haláláig annak igazgatója. A gondjaira bízott gyűjteményt számos értékes darabbal gyarapította. Nevéhez fűződik a Pozsonyban felfedezett, s a Halotti Beszédet is tartalmazó kódex Nemzeti Múzeumba való szállítása is. Horvát István nagy gonddal gyűjtött saját, 30 ezer kötetes könyvtárát, kéziratait halála után a Széchenyi Könyvtár vásárolta meg az örökösöktől.

Mindezen, korántsem teljes áttekintés alapján úgy gondolom, Horvát Árpád családi és közéleti kapcsolatainak köszönhetően magánkönyvtára igen nagy lehetett, értékes, ritka, impozáns könyvekkel, kéziratokkal.

Szendrey Júliával kötött házassága megromlott, az asszony 1866-ban, a méhrák utolsó stádiumában elköltözött tőle. Naplójában a férjének szóló utolsó üzenet szerint "Engemet Sándorom emléke és oly sokszor kigúnyolt olvasmányaim, de mindenek előtt szívem arról világosítottak fel, hogy egy nő több, mint csak egy asszony, és ha megbocsáthatatlan vétkem az volt, mert nem tudtam és nem akartam annyira elaljasodni, hogy... megfeledkezve minden női szeméremről és finomságról: egy, a férj előtt oly kedves, de - erősen hiszem - minden művelt szívre és nemes lélekre undorító buja fotográf képgyűjteményben tudjak gyönyörködni, s azokat a férjjel órákig elnézni: mondom, ha ez volt megbocsáthatatlan vétkem: ezért pirulni vagy bocsánatot kérni sohasem jutott eszembe, s e vétkemre most halálos ágyamban is büszke vagyok."

Ezek alapján úgy gondolom, nemcsak tudományos, irodalmi műveket tarthatott magánkönyvtárában Horvát Árpád, hanem korabeli pornográfiát is.

A dolgozat forrásai:

www.argus.hu

www.elte.hu

www.168ora.hu

www.gondola.hu

www.konyvtar.elte.hu

és az előadások anyaga.